

משה גרנות

חג השבועות המעומת עם זכרון השואה בסיפורו של עגנון "הסימן"

הסוקר את יצירתו רחבת היריעה של עגנון, תוהה על המקום השולי שיוצר רב עצמה זה הועיד לשני נושאים קרדינליים: השואה - מזה, ועליית המוני בני ישראל מכל קצווי תבל לארץ אחרי קום המדינה - מזה. שני האירועים הכבירים האלה, שהתרחשו בימי חייו של עגנון, הפעימו את לבותיהם של כל היוצרים בעלי שיעור הקומה בעם היהודי בארץ, ואף ברחבי העולם, והם נתנו לכך ביטוי ביצירותיהם. רק אצל עגנון, בכיר הפרוזאיקונים של כל הזמנים, מוחשת התחמקות מנושאים אלה, התחמקות שהיא יותר מתמוהה.

נדמה לי, שניתן למצוא רמז לחלק הראשון של החידה הזאת, שיצירת עגנון מעמידה בפני קוראיה, בסיפור "הסימן"¹, אחד הסיפורים הבודדים ביצירתו, בהם מוזכרת השואה.

גיבור הסיפור "הסימן" הוא המספר על עצמו, היושב בירושלים, כשמגיעה אליו הבשורה המרה על חורבן עיר הולדתו בגולה:

רבבות אלפי ישראל שאין הצר שווה צפורן של אחד מהם נהרגו ונחנקו ונטבעו ונשרפו ונקברו חיים, ובתוכם אחי ורעי קרובי וקרובותי שמיצו כל מיני יסורים קשים בחייהם ובמיתתם ברשעת מנאצינו ומנדינו עם נבל מנאצי הי שלא היו רשעים כמותם מני שום אדם עלי ארץ².

אלא שמייד אחרי הפירוט הקשה הזה הוא מוסיף:

לא עשיתי מספד על עירי ולא קראתי לבכי ולאבל על עדת ה' שכילה האויב, שאותו היום שנשמעה השמועה על העיר ועל הרוגיה ערב שבועות היה ואחר חצות היום והעברתי

את אבלי על מתי עירי מפני שמחת זמן מתן תורתנו. ודומה עלי שזה וזה עלו בידי, שמאהבת ה' את עמו נותן בנו מאותו הכח שנתן לנו בעמדנו לפניו על הר סיני לקבל תורה ומצוות, והוא שעמד לי להעביר את צערי על מתי עירי מפני שמחת יום טוב של שבועות שבו ניתנה תורה לנו ולא למנאצינו ומנדינו שהורגים אותנו עליה.³

ובכן, המסר המשתמע מכאן הוא שיהודי כמנהגו נוהג, והאסון הטוטלי הזה אין בו כדי לשנות אורחות עולם. השמחה על תורה שניתנה במעמד סיני לעיני ששים ריבוא איננה מתעמעמת אפילו על-ידי השמדתם של שש-מאות ריבוא! אהבת האל לעמו איננה מוטלת בספק, והרי הפעם לא מדובר "רק" בגזירות ופרעות - הפעם מדובר בכוונת העולם להשמיד באופן מוחלט את העם היהודי ולהיפטר ממנו אחת ולתמיד. חייב אדם להיות מסומם לחלוטין על-ידי אותו "ואליום" לאומי הנקרא "אמונה", כדי להמשיך ולטעון, באותו הקשר ממש, על אהבת האל ועל שמחת מתן תורה. ה"ואליום" הזה הפך ממשכך כאבי הנפש לסם מוות ממש. הוא מעורר עיניים מלראות את המציאות המבעיתה כמו שהיא. הזכרונות המרים אמנם מפעפעים במספר, ולעתים אף נדמה לקורא שהוא עומד להתריס נגד האל ש"ברא כנגדו מיני בני אדם שנוטלים ממנו את חייו בשביל שאנו שומרים את תורתו", אלא שהאל חומל עליו, והמחשבות הכופרות האלו מסיעות עצמן ממנו כדי לתת מקום למחשבות אחרות ולזכרונות אחרים על בני עירו, מלפני האסון, לפקוד אותו.⁵

הסם המשכך אינו מכזיב, והמספר יכול להתפנות ולעסוק במה שאהוב עליו, היינו לגדוש דברים על בית התפילה שבשכונתו, על הארץ שנותנת יבולה, על תולדותיה של השכונה, על כפיות הטובה של הערבים - כאילו לא מדובר על סוף העולם!⁶ הוא מתאר בפרוטרוט כיצד קושט ביתו לקראת החג בענפי ברוש ואורן ודפנא ופרחים, ואילו בגדים נאים לבש ואילו נעליים חדשות קנה, ומה אכל ומה אכלו בני ביתו בסעודת החג, וכיצד פסקו החמסינים בירושלים לכבוד החג, ומה צורה יש לגן ביתו, וכיצד צומחים פרחים כגון דליות, צפורנים, לוע האריה, מרגניות, כרזנטימות וסגוליות, וכמובן, כיצד התפלל ואף הודה לאל שנתן בו כוח לשמוח.⁷

הסופר מרמז לקורא שאיננו נוהג כך משום שחם וחלילה כאבו על הנרצחים קהה בשל המרחק מגיא ההריגה - כך נוהגים הניצולים עצמם, וכך יש לנהוג:

אדם צעיר שעלה מעירו שנהרגו שם כל היהודים יצא עם אשתו לשדותיה של השכונה ולקטו ואספו כל ציץ וכל צמח וקישטו בהם את בית תפילתנו לחג השבועות זמן מתן תורתנו, כשם שהיו עושים שם בעירו קודם שנהרגו שם כל היהודים. ועוד נוסף לכל פרחי הבר שלקטו משדותיה של השכונה הביאו מגנם שושנים וצפרנים ודפנא⁸.

מאחר שהמספר נוהג כפי שלדעתנו מצווה אותו התורה שינהג, אין הוא שוכח לשבח אף את עצמו:

אחר כך קדשתי וברכתי ברכת שהחיינו ושתיתי ונתתי מכוסי לאשתי ולילדי ולא מהלתי את ייני בדמעות, ודבר זה שבח גדול הוא לגבי אדם שניטלה עירו מן העולם ואינו מוהל את כוסו בדמעותיו.⁹

הקורא איננו מבין על מה יש להשתבח. הרי עגנון נחשב על-ידי רבים וטובים למורד במסורת היהודית. הרי מן הדין היה שיקום ויבעט ביוצר להחרידו מכיסא הכבוד, "לשפוך הקיתון על פניו ולזרקו בחמת אף לרגליו, לערבב עליו את עולמו ולהשיב התוהו על-כנו" - אם לא עתה - אימתי?! לא מניה ולא מקצתיה! בהמשך הסיפור מתואר כיצד חזה המספר, תוך שהייתו בבית התפילה, בלילה שבו אומרים "תיקון שבועות", בשני חזיונות נוראים. בראשון הוא מוצא את עצמו בין בני עירו המתים ההולכים להקביל פני צדיק שעלה לארץ-ישראל לפני שישה שבעה דורות ונפטר בצפת. הם קובלים לפניו שאין סימן לגאולה

נתאנח הצדיק ואמר, מה אומר לכם בני, אלא ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. כנגד מה אמר למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד הדור הזה, קודם שיברך ה' את עמו בשלום יתן עוז לעמו עד שיתייראו הגויים מהם ולא יעשו עוד מלחמה עמהם מיראתם אותם. אמרתי, אלך ואפרסם את הדבר בעולם...¹⁰

לשם החכמה הזאת נטרד הצדיק, שנפטר לפני שישה שבעה דורות, מגן-עדנו? וכי לא היה די לשם כך בשכל ישר של הדיוט? היה טעם אילו נטרד אותו צדיק לומר את דבריו קודם לאסון. מה הרבותא בחכמה שלאחר מעשה? אלא שהצדיק הזה, כמו כל צדיקיו של עגנון, היה טרוד בהכנסת אורחים, בקיום מצוות ובלמוד תורה ובסיפור סיפורי נפלאות עד אובדן כל קשר למציאות.

לשם החכמה הזאת נטרד הצדיק, שנפטר לפני שישה שבעה דורות, מגן-עדנו? וכי לא היה די לשם כך בשכל ישר של הדיוט? היה טעם אילו נטרד אותו צדיק לומר את דבריו קודם לאסון. מה הרבותא בחכמה שלאחר מעשה? אלא שהצדיק הזה, כמו כל צדיקיו של עגנון, היה טרוד בהכנסת אורחים, בקיום מצוות ובלמוד תורה ובסיפור סיפורי נפלאות עד אובדן כל קשר למציאות.

אבן גבירול, וזה עושה לו סימן כדי לזכור את שם עירו של המספר: הוא מחבר שיר שבו כל שורה מתחילה באות מאותיות שמה של העיר הזאת. כך זכתה עירו של המספר לזכרון עולם בשיר של גדול פייטני ישראל, אשר זכו "לפאר את חוקיו ואת

מצוותיו של ה' שנתן לנו באהבתו אותנו".¹¹

ובכן, אין צורך בשום מהפיכה במחשבה של עם ישראל. נמשיך לשאול בעצתם של צדיקים שכידוע, כבשוננו של עולם נהיר להם, ונתנחם על השואה בזכרון בספר. לאלוהים - אין כל דאגה, הוא אוהב אותנו, שאילולא כן לא היה נותן בנו כוח לשמוח ולא היה מקהה את חושינו מלראות את החרב המונחת על צווארנו.

השואה איננה מתיישבת בשום צורה עם תורת הגמול, עליה היה אמון עגנון, שהיה בערוב ימיו יהודי חרד בעל השקפת עולם דתית קיצונית. כיוון שאין האסון המזויע הזה מסתדר עם התבניות הפשטניות שכתבי הקודש מציעים - הרי לא נותרה בידי עגנון ברירה אלא לפטור את השואה במצוות אנשים מלומדה - וכל בעל לב יקרא ויתמה.¹²

הערות ומראי מקומות

- (1) בתוך "האש והעצים", כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, כרך שמיני, שוקן, ירושלים - תל אביב, תשכ"ב, ע' רפ"ג-ש"ב.
- (2) שם, רפ"ג.
- (3) שם, רפ"ג-רפ"ד.
- (4) שם, רפ"ה-רפ"ו, ש"ב.
- (5) שם, ש"ב-ש"ג.
- (6) שם, רצ"ד-ש"ב.
- (7) שם, רפ"ד-רפ"ח.
- (8) שם, ש"א.
- (9) שם, רפ"ז; ראה גם רצ"א.
- (10) שם, ש"ח-ש"ב.
- (11) שם, ש"ח.
- (12) דיון מורחב בסוגיית האמונה ביצירת עגנון, ימצא הקורא בספרי "עגנון ללא מסווה", ירון גולן, 1991.